

UDC 930

THE IMAGE OF THE CAUCASUS IN THE PUBLICATIONS OF AHATANHEL KRYMSKY

B. Novak

Museum of History

National University of Ostroh Academy

2, Seminarska Str., Ostroh, 35800, Ukraine

nowak161092@gmail.com

The article analyzes the “Caucasian plots” in the publications of Ukrainian Orientalist Ahatanhel Krymsky. The source base of the study were the published works of the scientist most relevant to the history of the Caucasus region. The aim of the article is to form a general image of the Caucasus region based on the publications of Ahatanhel Krymsky. In the course of the research the author comes to the conclusion that Caucasus was not a foreign and unknown world for Ahatanhel Krymsky. The researcher began his acquaintance with the region while studying at the Lazarev Institute of Oriental Languages and Moscow University, where he studied the languages, history and writing patterns of the region. Later, Ahatanhel Krymsky visited the Caucasus many times, which was reflected in his literary works. In the popular scientific works of the Orientalist, such as *History of Islam*, *History of Turkey*, *History of Persia and its writing*, the Caucasus appears only sporadically, on occasion. In a study on the history of the Khazars, the scientist pays a little more attention to the region. In addition to historical plots, in the published works of the Ukrainian Orientalist, the Caucasus appears in the context of historiographical, source studies, linguistic and bibliographic and literary publications. The Caucasus region in the works of the scientist is presented quite unevenly. And although the researcher’s work focuses on almost all countries in the region but the most “Caucasian” works of the researcher are related to the history of Azerbaijan. This is due to the fact that history and culture of Azerbaijan are closely intertwined with the profile interests of the Ahatanhel Krymsky – Arabic, Iranian and Turkish Studies.

Keywords: Ahatanhel Krymsky, Azerbaijan, Caucasus, Oriental Studies, Turkish Studies, Arabic Studies, Iranian Studies

ОБРАЗ КАВКАЗУ В ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЯХ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО

Б. С. Новак

Агатангел Юхимович Кримський – людина-легенда у вітчизняній гуманітаристиці, з його ім’ям пов’язана ціла віха в історії української науки. Дослідники творчості вченого згодні в тому, що дати загальну оцінку його діяльності одній людині не під силу. А якщо зважити на те, що значна частина творчої спадщини патріарха українського сходознавства досі залишається неопублікованою, то перспектива виходу великого синтезу про вченого видається дуже туманною. Зрештою, чи взагалі така синтетична праця можлива і необхідна? Наразі біографи дослідника вивчають його діяльність окремо як історика, як літературознавця, як організатора науки, як публіциста, письменника та ін., інколи не виходячи за рамки щирого захоплення та мовної ошатності, не піддаючи творчість вченого глибшому, критичнішому аналізу. Великою мірою це стосується Кримського як сходознавця. І хоча на шляху

осмислення Кримського вже зроблено чимало, досі актуальними залишаються питання, поставлені Соломією Павличко: яке місце належить Кримському у сходознавстві свого часу, як російському, так і європейському? Чи був він включений у головні дискурси сходознавства? Що з його наукової спадщини актуальне сьогодні? [Павличко 2000, 157]. Відповіді на ці запитання будуть неповними без аналізу творчості А. Кримського у сфері кавказознавства. Врешті, одне із засадничих питань – чи був Кримський кавказознавцем?

Проблеми історії Кавказького регіону у творчості українського орієнталіста, так чи інакше, торкалися його біографи та дослідники наукової спадщини: Казимир Гурницький [Гурницький 1971], Віталій Сарбей [Сарбей 1967], Валерій Марченко [Марченко 2001], Соломія Павличко [Павличко 2000]. Спираючись на попередні напрацювання, через висвітлення кавказьких сюжетів у творчості Кримського спробуємо здійснити реконструкцію поглядів сходознавця на Кавказ та сформулювати образ регіону на основі опублікованих праць українського вченого.

З Кавказом, як і з кавказознавством, Кримського поєднують і наукові, і суто особисті зв'язки. Після закінчення колегії Павла Галагана майбутній учений-сходознавець у 1889 р. стає студентом Спеціальних класів Лазаревського інституту східних мов. Сам навчальний заклад було засновано в Москві в 1815 р. як приватне Вірменське училище на кошти багатой вірменської родини Лазарянів. Згодом училище дістало статус інституту і було підпорядковане Міністерству народної освіти. Великого значення Лазаревський інститут надавав дослідженню культури і мов народів Закавказзя. У роки навчання Кримського в інституті етнографію кавказьких горців викладав відомий російський історик Володимир Гер'є. Там відбулось і знайомство молодого вченого з майбутнім орієнталістом Олександром Хахановим (Хаханашвілі), між іншим, учнем кирилломефодіївця Миколи Гулака, який певний час викладав у тифліській гімназії [Сергиенко 1971, 96]. З Хахановим Кримського пов'язувала тісна дружба, яка сприяла взаємному зацікавленню українською та грузинською культурами [Сарбей 1967, 92]. Зрештою, в інституті читався курс грузинської словесності, де після ознайомлення з граматиною грузинської мови вивчалися зразки з хрестоматій Насідзе, Гогешашвілі, Чубінова, Євангеліє, байки С. С. Орбеліані, історико-літературні коментарі повісті “Аміран-Дареджаніані”, “Вісраніані”, “Кілла-да-Мана” і “Витязя в тигровій шкурі”, робився огляд історичних пам'яток із читанням уривків з літопису “Картліс Цховреба” (Життя Картлії) [Сарбей 1967, 92]. Окрім грузинської, Кримський прослухав курс вірменської словесності професора Григорія Халатянца [Василюк 2014, 65].

Вчений неодноразово бував на Кавказі. Значною мірою цим він завдячує своєму наставнику, а згодом близькому другу Всеволоду Міллеру – відомому досліднику осетинської мови, науковій експедиції якого на Кавказ відображені в тритомнику “Осетинські етюди” [Міллер 1992], присвяченому побуту, релігійним уявленням осетинів, ареалу поширення їхньої мови, осетинській граматиці та зразкам осетинської писемності. В. Міллер був професором історико-філологічного факультету Московського університету, куди Кримський потрапив після закінчення Лазаревського інституту, а згодом став директором останнього. Попри те що стосунки між двома вченими не завжди були безхмарними, Кримський неодноразово гостював у Міллерів у м. Сочі, що сприяло його подорожам по Кавказу. Про одну з таких поїздок дослідник написав Борисові Грінченку: “Жив я літо на Кавказі, в сім'ї Міллеровій, що для мене стала за рідну, бо ще ні од кого я не бачив такої щирої прихильності до мене, да й їздив скрізь по Кавказу вкупі з тією гарною сім'єю: по Черкесщині, Абхазії, Мінгрелії, Імеретії, Грузії і ин. Набрив силу вражіннь” [Епістолярна спадщина... 2005, 297]. У місті Ставрополі проживав рідний брат ученого – Юхим Юхимович Кримський, до якого той інколи приїздив погостювати і відпочити, що також сприяло живому знайомству з регіоном.

Враження від подорожей Кавказом молодий Кримський відобразив у своїх літературних творах. У 1901 р. у Львові виходить збірка віршів “Пальмове гілля” [Кримський 1901] з розділом “Кохання по людському. Уривки з ліричної ілюзії. Із життя недегенеративів. Спостереження з Кавказу”, у якому відображено замилювання Кримського-поета кавказькими горами. Декількома роками пізніше, також у Львові, опубліковано один із перших модерністських творів української літератури “Андрій Лаговський” [Кримський 1905]. Друга частина повісті має назву кавказького топоніма Туапсе – черкеського міста, що відійшло до Російської імперії після завершення Російсько-кавказької війни 1864 р. У романі Кримський описує процес освоєння міста “новими господарями” та його перетворення на місце літніх резиденцій російського чиновництва. Якщо вважати, що літературний герой Андрій Лаговський – це alter ego самого автора, то з повісті важко зрозуміти конкретні уявлення про ставлення вченого до політики Російської імперії стосовно набутих земель та до мухаджирства – масового переселення корінних мешканців Північного Кавказу до Османської імперії. Попри це, у тексті є фрагменти опису наслідків Російсько-кавказької війни: “Колись давніше отаких гушавин тут не було, ще тоді як жили тут черкеси-шапсуги; тоді були тут славні сади, та городи, виноградники; бо Черкещина вела жваву торгівлю і садовою з Туреччиною, що прислала в черкеські порти безліч торгових кораблів та фелюк; але тепер, за чверть століття, відколи Кавказьке побережжя позаростало буйною могутньою порослю та й нагадувало непроглядні дівичі ліси та пущі Південної Америки; тепер важко навіть хоч трохи розпізнати які-небудь сліди од колишньої дуже високої хліборобської культури, що цвіла тутечки. Нікого з людей на шляху не зустрівалося, бо яких небусть новітніх осад та колоній замість покинутих черкеських аулів тут обмаль” [Кримський 1905, 90].

У науковій та епістолярній спадщині Кримського не знаходимо безпосередніх відомостей про його ставлення до подій Російсько-кавказької війни, її методів та наслідків. Щодо інших війн, які велися Росією в цьому регіоні (з Османською імперією та Персією), то дослідник творчості вченого К. Гурницький у праці “Кримський як історик” відзначає розуміння сходознавцем значення позитивної ролі Російської імперії у визволенні кавказьких народів з-під османського панування [Гурницький 1971, 137] (очевидно, що насамперед тут йдеться про грузинів та вірмен): “Без допомоги Росії, неодноразово підкреслює Кримський, цим народам загрожувало б фізичне знищення. Особливо необхідно наголосити при цьому на те, що Кримський законно відмежовує реакційні плани царизму на Балканах і в Закавказзі від їх об’єктивно прогресивних наслідків. Дає зрозуміти, що стали вони можливі тільки завдяки національно-визвольним устремлінням волелюбних народів” [Гурницький 1971, 137]. Якщо відкинути характерний стиль, яким вимушені були писати історики радянської доби, то справді в енциклопедичному гаслі, на яке посилається біограф ученого, можна знайти підтвердження наведеної цитати, особливо коли йдеться про вірменський національний рух [Крымский 1927а, 203].

Вже згадувана нами С. Павличко висуває тезу про те, що Кримського, як і переважну більшість орієнталістів у ХІХ–ХХ століттях, цікавили старожитності, джерела, тексти, авторство, датування, переклад, але аж ніяк не сучасні йому політичні, економічні, культурні, літературні процеси, які відбувалися на Сході. Реалії Сходу могли навіть дратувати, як це було зафіксовано в щоденниках та мемуарах, зокрема в листах під час подорожей до Лівану. Реальність для Кримського сприймалася як деградація на тлі “великих” текстів минулого, але від вивчення останніх не відвертала. А тексти теперішнього навіть не розглядалися як достойний об’єкт вивчення [Павличко 2000, 207]. Такою настановою можна частково пояснити певне ігнорування Кримським хронологічно близьких до нього періодів історії, зокрема кавказьких війн та їхніх наслідків.

Серед наукової спадщини Кримського-вченого важко виокремити спеціальний напрямок (чи напрямки) в дослідженні Кавказу, його народів, літератури та ін. Радше можемо говорити про кавказькі сюжети в його орієнтальних студіях. У таких працях ученого, як “Історія мусульманства” [Крымский 2003], “Історія Туреччини” [Кримський 1996], “Історія Персії та її письменства” [Кримський 1923], Кавказ із його країнами і людністю з’являється тільки контекстуально. Наприклад, коротко зупиняючись на історії Трапезундської імперії в “Історії Туреччини”, автор розповідає про її зв’язок із Грузією: “Вона (Трапезундська імперія. – Б. Н.) лежала в кутку поміж османською Малою Азією та неосманським Кавказом, поблизу Грузії й Персії, і теє сусідство одбилося на її житті глибоким, не аби-яким відпечатком. Поставши... на припочатку XIII в., за допомогою... славної цариці Тамари, Трапезундська імперія Комненів вже й не покидала свого тісного зв’язку з Грузією” [Кримський 1923, 93]. Але загалом у переважній більшості досліджень ученого Кавказ – це територія, яка належить світу арабському, османському, турецькому і постійно переходить від одного до іншого. Кавказ у них не сприймається цілісним, він радше периферія, що зазнає впливу сильніших гравців.

Дещо інакшу роль регіон відіграє в дослідженні “Історія хазарів з найдавніших часів до X віку” [Кримський 2008с], хоча б з огляду на те, що хозари заселяли значну частину Північного Кавказу, а на території сучасного Дагестану (за Кримським) розташовувалися перші політичні центри держави хозарів – міста Баланджар (Беленджер) і Семендер (Тарку) [Кримський 2018а, 134].

На початку першого тому вчений досить детально зупиняється на географічному описі Кавказу, особливо зосереджуючись на відомостях античних авторів про шляхи, що давали можливість переходити через Кавказький гірський хребет – Аланську (Дар’яльську) браму і Чорську (Дербентську). На останній Кримський акцентує більшу увагу через її значення для хозарів “первісно як грабіжників Закавказжчини, потім (з VII ст.) як представників культурної мирної держави в північному Надкаспії” [Кримський 2008с, 21].

Поряд з хозарами, героями дослідження, є також північнокавказькі алани, які виступають спочатку як загроза для перших, а згодом як союзники і піддані. А відомості античних авторів про набіги аланів дають вченому можливість локалізувати територію розселення хозарів: «От коли ми знаємо, що алани II–IV в. вдиралися в Закавказжину з своєї півночі найчастіш через “браму Аланську” (Даріал), а хозари для наскоків обирали собі простий Чорський (по теперішньому Дербентський) коло Каспія, то це вже є ніби вказівка, нехай невиразлива, або легкий натяк, що головніші тодішні кочовища аланські зосереджувались побільше на північ од Даріала, а головні хозарські на північ од теперішнього Дербента» [Кримський 2008с, 32].

У другому томі “Історії хазар” неодмінно з’являються відомості про Кавказьку Албанію, Вірменію і, звісно, Грузію, адже це території, що зазнавали хозарського завоювання і набігів, і вони ж виступили ареною боротьби між більш сильними потугами, скажімо хозарсько-арабської [Кримський 2018b, 113–125]. Природно, що середньовічні історіографічні надбання цих закавказьких країн стали важливим джерелом для дослідження історії хозарів. Наприклад, пишучи про релігійну терпимість останніх, А. Кримський посилається на грузинське агіографічне джерело Житіє св. Або. Або був багдадським арабом, який внаслідок життєвих перипетій опинився в землі хозарів, де люди безбоязно могли служити Христові. Там Або перейшов у християнську віру за яку і прийняв смерть у Тифлісі 786 р. [Кримський 2018с, 148].

Використання Житія св. Або не було справою спорадичною чи випадковою, А. Кримський дуже добре розумівся на грузинських писемних джерелах. У недописаній праці, присвяченій історії Парфянського царства, “Партія та Аршакіди, звідки їхня держава взялася” [Кримський 2008b] вчений окремий розділ присвятив огляду

грузинських джерел, де, окрім агіографічних Життя св. Ніно, Життя св. Шушаніки, Життя св. Евстатія Мцхетського, Життя св. Або, основна увага була зосереджена на головному грузинському літописі (літописах) “Картліс Цховреба”. Дослідника передусім цікавили ті частини літопису, що стосуються початків грузинського минулого, які могли б допомогти пролити світло на історію Парфії. Кримський здійснює надзвичайно детальний аналіз відомих редакцій “Картліс Цховреба”, після чого робить огляд сучасних досліджень, що стосуються грузинського літопису, побіжно даючи оцінку грузинським історіографічним тенденціям, і все це для того, щоб дійти не дуже втішного висновку: «Чи всю першу половину (або третину) “Картліс Цховреба” ми мусимо геть виключити з історичного джерелознавства? На превеликий жаль для джерелознавства, відповідь мусить бути дуже непотішна... Чи буде то найстарша відома нам (сильно вкорочена) форма “Картліс Цховреба” шатбердська X в., чи буде то “обновлена” редакція XII в. ... чи візьмемо список “Картліс Цховреба” цариці Марії 1636–1646 рр., чи візьмемо преширокий обсягом спрепарований для Вахтанга VI елаборат “Картліс Цховреба” XVIII в., всі вони в своїх перших відділах викликають оцінку негативну» [Кримський 2008b, 208]. Для А. Кримського, як і для його вчителя Григорія Халатянца, черпати відомості про стародавню історію Грузії з праць греко-римських авторів – Страбона, Аппіана, Плутарха і Тацита – видається справою більш науково прийнятною [Кримський 2008b, 205].

Окремо слід сказати про погляди Кримського на постать Леонтія Мровелі (Мровелій) – одного з найвідоміших авторів грузинського літопису. На відміну від панівної на сьогоднішній день версії, що руський єпископ Леонтій Мровелі жив в XI ст., український вчений вважав, що Мровелі “попрацював” над грузинською історією ще близько 850 р. [Кримський 2008b, 196].

У тому ж напрацюванні про історію Парфії міститься огляд вірменських джерел, переважно присвячений “Історії Вірменії” Мойсея Хоренського (Мовсес Хоренаці). Аналізуючи джерело, сходознавець стає на бік учених, які вважають цю вірменську писемну пам’ятку за вкрай ненадійну і сфальсифіковану, однак, як можемо судити, ставить їй кращу оцінку, ніж “Картліс Цховреба”: «Після того, як вияснено, що “Історія Вірменщини Мойсея Хоренського” VIII в. є фальсифікаторська робота, чи треба дослідникам аршакидсько-партянського періоду одкинутись од неї геть абсолютно, як од шкідливого антиісторичного мотлоху? – Думається все ж не слід. Не слід бо забувати, що цей фальшивник міг в VIII ст. мати перед собою й читати дещо таке, чого ми вже не прочитаємо» [Кримський 2008b, 171].

Крім суто історичних, джерелознавчих чи історіографічних сюжетів, які мають стосунок до Кавказького регіону, у науковій спадщині Кримського ж також лінгвістичні. Наприклад, у дослідженні про одну з найстаріших цивілізацій “З історії Ірану передарійської доби. Елам” [Кримський 2008a] вчений-мовознавець у розділі про еламську народність і мову пише, що “еламці могли б належати своєю мовою до народів кавказької групи” [Кримський 2008a, 50]. Однак розглядає цю тезу більшою мірою як гіпотезу, здебільшого спираючись на авторитет свого вчителя кавказознавця В. Міллера, який вважав зв’язок теперішніх кавказьких мов з еламською можливим, але таким, що потребує серйозного наукового обґрунтування [Кримський 2008a, 54]. До подібних лінгвістичних сюжетів у публікаціях А. Кримського можна було б віднести розділи, присвячені тюркам на території Кавказу, у дослідженні “Тюрки, їх мови та літератури” [Кримський 2010], однак сторінки праці, де йдеться про азербайджанців [Кримський 2010, 123–127], карачаївців, балкарців, ногайців і кумиків і містяться відомості про історію дослідження їхніх мов, обтяжені переліком авторів та назв праць і мають радше не лінгвістичний, а бібліографічний характер [Кримський 2010, 150–152].

Незважаючи на те що у творчості А. Кримського можна знайти сторінки, присвячені історії й культурі Грузії, Вірменії та Північного Кавказу, все ж найбільш

“кавказькі” його праці пов’язані з Азербайджаном. Це насамперед дві статті про азербайджанські міста Кабалу і Шекі [Крымский 1974, 587–602], праця “Перський театр, звідки він узявся і як розвивався” [Кримський 1925] та монографія “Нізами та його сучасники” [Крымский 1981].

Дві статті, присвячені стародавнім містам Кавказької Албанії (нині територія Азербайджану) Кабали та Шекі, мають переважно історико-географічний характер. У заголовках публікацій дослідник називає Албанію “класичною”, очевидно виходячи з того, що про ранній період її історії є відомості в працях “класичних” (античних) авторів, на яких він покликається (Страбон, Пліній та ін.). Хоча автор поставив за мету висвітлити історію двох міст, але, по суті, все зводиться до переліку всіх згадок Кабали (або Кабалакі) та Шекі, що містяться в працях античних та арабських авторів. Однак власне в цьому сучасні азербайджанські історики Фазіль Османов та Парвана Балагадірова вбачають цінність вказаних публікацій [Османов 2006; Балагадірова 2018, 84–85]. Кримський також вводить низку нових джерел, які до того не розглядалися дослідниками в контексті історії Кавказької Албанії, як-от, наприклад, перську географію 983 р. “Худуд-аль-алем” (рукопис Туманського) [Османов 2006, 20]. Відомо, що в 1930-х роках А. Кримський активно працював над історією Закавказького Азербайджану [Алієва 2006, 6], і, очевидно, відомості про Кабалу і Шекі могли ввійти до ширшої історії Кавказької Албанії.

Праця “Перський театр, звідки він узявся і як розвивався” присвячена становленню драматичного мистецтва в Персії. Хоча в дослідженні більше йдеться про явище перського сценічного мистецтва, проте значне місце в тексті відведено історії азербайджанського театру, починаючи від лялькового (XII ст.) до театру нового європейського типу, засновником якого є Мірза Фаталі Ахундов.

Театр у підросійському Азербайджані мав величезне значення для розвитку азербайджанського національного руху. Фактично він був основою його культурницького етапу. Вчений розумів значення цього явища та відзначав постать засновника “нового” азербайджанського театру: “Маючи безперечний літературний хист та близько знаючи свій народ, Ахундов напрочуд правильно та талановито описує геть усі сторони його побуту. А вже ж мова в комедіях Ахундова – то жваве, ядерне й добре оброблене азербайджанське нарідчя. Через отую жвавість і простоту мови, через різнобічність і життєвість свого змісту п’еси Ахундова поробилися власністю геть усієї грамотної публіки; всі їх читають з великим зацікавленням, і кожна з них багачко разів виставлялася аматорами на сцені трохи чи не по всіх містах російської Закавказжини, ба й Персії” [Кримський 1925, 86]. Азербайджан ХІХ ст. став своєрідним посередником між Європою та країнами Азії: “Чимало передових ідей, якими жила тоді ціла Європа, спершу промкнулися в духовне життя азербайджанської інтелігенції, а вже потім, трансформувались у шати мусульманської психіки, передавалися далі на Схід через посередництво комедій Ахундова. Написані його твори живою азербайджанською мовою і вже з неї на різні європейські мови для театральних постановок” [Кримський 1925, 86].

Кримський є автором гасел про азербайджанську літературу в енциклопедичних виданнях Брокгауза і Єфрона [Крымский] та “Гранат” [Крымский 1927b, 362–369]. Дослідник неодноразово і сам бував у Баку, зокрема як учасник Тюркологічного з’їзду (1926), на якому високо оцінили як праці самого Кримського, так і діяльність УАН у сфері орієнталістики [Первый Всесоюзный... 1926, 480]. Тому не дивно, що Азербайджанська філія Академії наук СРСР у зв’язку з підготовкою до відзначення його 800-річного ювілею перськомовного азербайджанського поета ХІІ ст. Нізами Гянджеві звернулася до українського академіка з пропозицією написати ґрунтовну монографію про нього.

Про те, у який спосіб відбувалася комунікація між дослідником та замовниками монографії, а також про його ставлення до своєї праці дізнаємося з листа Агатангела Юхимовича до Наталії Полонської-Василенко: «Ви міні, з ласки своєї, переслили

лист з Азербайджана, а сюди до Звиногородки прийшов (ще до мого приїзду) текст договору на книжку в 10 аркушів під заголовком “Низами и его современники”. Перший пункт зобов’язував мене скласти цю книжку (серйозну відповідальну працю) неодмінно на 20 жовтня цього року. Я одписав рішуче, що я не шарлатан і що таку відповідальну працю виконати я спроможен тільки в десять місяців, а через те одмовляюся підписати умову і прохаю вдатися до когось іншого, нехай він їм зготує книжку на жовтень цього року. Відмову мою взяли до уваги, і я – вільний» [Матвеева, Циганкова 1997, 152]. З іншого листа довідуємося, що “азербайджанська сторона” таки погодилася прийняти умови сходознавця і що перші чотири аркуші потрібно було подати до друку до початку 1939 р. [Матвеева, Циганкова 1997, 157]. Зазначимо, що Кримський почав писати цю ґрунтовну працю в рідній Звенигородці, не маючи змоги користуватися своєю київською бібліотекою.

Знавець азербайджанської літератури В. Марченко в архіві академіка знайшов запис, що дає змогу уявити бачення Кримським своєї роботи над дослідженням про Нізамі: «Свою лепту, котру я хотів укласти до тої літератури, що готується до ювілею про Нізамі, я покладав собі у вигляді вельми скромного завдання (далекого від широких претензій показати азербайджанцям Нізамі на загальнім фоні XII ст.) старого орієнталіста після вивчення ним класичної літератури, що була тоді духовним набутком і Азербайджану, котрий вносив зі свого боку в цю перськомовну літературу свій неоціненний внесок. Головна моя увага звернена на фіксацію фактичного, документального незаперечного боку предмета: це буде підбиття підсумків, до котрих приходять старий орієнталіст після більш ніж піввікового вивчення перської літератури, краю etc. Жодного зайвого здогаду не повідомляти інакше, як з обережними застереженнями “здається”, “можливо”, “як бачиться”, “виникає підозра, що...” і т. п. Нехай читач вбачає в цих застереженнях моє щиро сказане попередження, що я вважаю себе здатним не менш, ніж інші помилятися, суб’єктивно помилятися у своїх поглядах, і що я, вживаючи вирази “можливо” і т. п., тим самим дуже прошу читача перевіряти мої погляди найстараннішою самостійною критикою. Я буду радий, якщо читач дивитиметься на мої студії як на збірку фактичного матеріалу» [Марченко 2001, 37].

Праця “Нізамі та його сучасники” мала стати вершиною дослідницького таланту українського сходознавця, однак його подальша доля не дала змоги повною мірою реалізувати задум. 20 липня 1941 р. Агатангел Кримський був заарештований за звинуваченням в антирадянській діяльності та ув’язнений у Кустанайській тюрмі НКВС, де й помер у тюремній лікарні 25 січня 1942 р.

Відомо, що до арешту Кримський надіслав дві частини рукопису, який вдалося опублікувати зусиллями дослідників Інституту літератури Азербайджанської РСР лише в 1981 р. Фундаментальна велика праця академіка Кримського вийшла у світ завдяки ініціативі й участі азербайджанського сходознавця Газанфара Алієва. У виданні “Нізамі та його сучасники” він став автором розлогого вступу, укладачем бібліографії і покажчика імен, а також одним із редакторів [Багиров 2017, 170–179]. Зважаючи на те, що праця довгий час не публікувалася, деякі її положення, на думку видавців, потребували перегляду і доповнення. Істориком та редактором видання Зією Буніятовим було внесено марковані правки та примітки до тексту Кримського, які, окрім фахового, подекуди мали відверто ідеологічний характер, що, зрештою, відповідало духу епохи.

Цікавими видаються мотиви видавців монографії про Нізамі. За сорокарічний період замовчування праці було зроблено чимало у сфері нізамізнавства. Вже існували спроби синтетичного опрацювання життя і творчості поета (згадати хоча б дослідження Євгена Бертельса [Бертельс 1940a; 1940b]). Зважаючи на те, що назва монографії не зовсім відповідає її змісту (біографію самого Нізамі та висвітлення його творчості автор так і не охопив), причини її видання видаються малозрозумілими.

На наш погляд, відповідь на питання про причини публікації монографії “Нізамі та його сучасники” варто шукати в площині як значення постаті Нізамі в радянському Азербайджані, так і наукової ваги академіка Кримського.

Поет Нізамі Гянджеві Абу Мухамед Ільяс ібн Юсуф – один із класиків середньовічної поезії. Його п’ять поетичних поем (“Хамсе”) “Скарбниця таїн”, “Хосров і Ширін”, “Лейлі і Меджнун” входять до літературної спадщини сучасних Азербайджану, Ірану, Таджикистану, Афганістану. У радянському Азербайджані образ Нізамі був наповнений такими ж смислами, як і Тараса Шевченка в радянській Україні чи Шоти Руставелі в радянській Грузії. Він виступав певним символом, що вирізняв Азербайджан з-поміж інших радянських республік. Ювілеї поета відзначалися на всесоюзному рівні, його твори видавалися величезним тиражем, а його ім’ям називалися вулиці по всьому СРСР. Оскільки Нізамі надавали такого значення, це, безумовно, сприяло тому, що дослідження Кримського не було піддано забуттю.

З передмови до монографії дізнаємося, у чому, на думку укладачів книги, полягали оригінальність та важливість праці українського сходознавця. По-перше, вона була написана дослідником, що поєднував у собі іраніста, арабіста та тюрколога, що своєю чергою давало змогу зрозуміти світ поета та його рідного міста Гянджі (звідси прізвище поета – Гянджеві). По-друге, дослідження було підготовлене суто на джерелах. По-третє, праця Кримського про Нізамі розпочинається з огляду історіографії, який за глибиною критичного аналізу на час видання монографії вважався неперевершеним [Крымский 1981, 11–14]. Ще однією особливістю твору Кримського вважалося те, що він показував шляхи проникнення творчості Нізамі в Європу. Тут висловимо припущення, що в продовженні свого дослідження автор мав розглянути творчість поета в європейському контексті та показати її вплив на європейську літературу.

Монографія вченого складається з п’яти розділів. Як вже було зазначено, у першому розділі здійснено аналіз попередніх досліджень творчості та біографії Нізамі від XVII до XIX ст. Другий розділ “Розпад Великої Сельджуцької імперії” дає уявлення про історичну епоху, у якій жив і творив поет. Наступний описує релігійні течії, що впливали на перську (перськомовну) літературу XII ст. Четвертий розділ має назву “Скептична і розгнуждана література”. Оскільки поеми Нізамі повні улесливих звертань чи то до своїх героїв, чи то безпосередньо до когось із місцевих азербайджанських володарів, то Кримський описав цікаве явище похвали в п’ятому розділі “Панегіризм меценатських феодалських дворів – найбільш характерна особливість перськомовної літератури XII ст.”. З огляду на предмет нашого дослідження значний інтерес становить другий розділ монографії. Він мовби вводить читача у світ перськомовного поета. Перш ніж перейти до розгляду періоду розпаду імперії Сельджуків, дослідник описує період її розквіту (XI ст.) та політичне життя її головних центрів: Нішапурі, Ісфахана, Гамадана. Згодом Кримський зосереджує увагу на часові занепаду та периферії, до якої зміщуються центри політичної сили. Такими новими осередками стають маленькі азербайджанські країни Аран та Ширван, розташовані в басейні нижньої Кури, правителі якої (атабеки) стають фактично незалежними володарями, аж поки не потрапляють у сферу впливів щораз сильніших грузинських володарів. Власне грузинський сюжет в історії державних утворень у басейні Кури для Кримського має особливе значення. Окрім політичної історії періоду правління Давида IV (Будівничого) (1073–1125) та цариці Тамар (1166–1213), автор виокремлює культурні особливості Грузії XII ст., наголошуючи на сильних арабських та тюркських впливах [Крымский 1981, 151–180].

Окремо варто сказати про трактування Кримським Нізамі суто як поета азербайджанського (хоча не тільки). Навіть у наш час таке твердження викликає подив. У надзвичайно популярній і широко розтиражованій праці Роберта Девіда Каплана “На Схід до Тартарії. Подорожі Балканами, Близьким Сходом і Кавказом”, яка

сформувала уявлення західного читача про новопосталі держави на Кавказі після 1991 р., є контекстуальна згадка про Нізамі Гянджеві, яку можна сприйняти як нерозуміння автором того, чому Нізамі вважають поетом азербайджанським, якщо він азербайджанською не писав і держави Азербайджану як такої у XII ст. не було [Каплан 2017]. Український сходознавець так пояснює свою позицію: «Потрібно твердо усвідомити і визнати: азербайджанець Нізамі, звичайно, є рідним азербайджанським поетом, яким Азербайджан може справедливо пишатись, але він так само є гордістю й окрасою іранської літератури, яка в жодному разі не може вилучити його зі своїх рядів, із числа своїх світил... Пояснимо паралельним прикладом з нової російської літератури. М. В. Гоголь був українцем [...]. Він при використанні мови російської широко брав сюжети з українського життя, він у своїй російській мові сипав українізмами. Якби українці задумали б відняти Гоголя від власне російської літератури, де ним, цим українцем, було створено особливий “гоголівський період російської літератури”, – все одно що азербайджанцем Нізамі створено в іранській літературі “нізаміівський період”» [Крымский 1981, 93].

Можемо висувати, що Кавказ для Кримського не був чужим та незнаним світом. Заочне знайомство з регіоном учений розпочав ще під час навчання в Лазаревському інституті східних мов та Московському університеті, де вивчалися мови, історія та зразки писемності Кавказького регіону. Згодом Кримський неодноразово бував на Кавказі, що знайшло відображення в його літературних творах. У популярних наукових працях сходознавця, як-от “Історія мусульманства”, “Історія Туреччини”, “Історія Персії та її письменства”, Кавказ з’являється тільки спорадично, принагідно. У дослідженні, присвяченому історії хозарів, учений приділяє регіону дещо більше уваги. Тут Кавказ постає не тільки як сфера впливу більших гравців, а й сам дістає свою суб’єктність в образі хозарів та аланів. Окрім історичних сюжетів, Кавказ в опублікованих працях українського орієталіста з’являється в контексті історіографічних, джерелознавчих, лінгвістичних, бібліографічних та літературознавчих публікацій А. Кримського. І хоча у творчості дослідника увага приділяється практично всім країнам регіону, та все ж найбільш “кавказькі” праці дослідника пов’язані з історією Азербайджану. Це пояснюється тим, що його історія та культура тісно переплітаються з профільними зацікавленнями Кримського – арабістикою, іраністикою та тюркологією. Як бачимо, Кавказький регіон у творчості вченого представлений досить нерівномірно, однак, на нашу думку, Агатангела Кримського можна з упевненістю назвати кавказознавцем. Підтвердженням цьому є “кавказькі сюжети” в його науковій спадщині, вагомий внесок в азербайджаністику, а також визнання внеску орієталіста в кавказознавство з боку наукової спільноти. Та все ж предметом його досліджень не був Кавказ як окрема цілісність. Але й Кавказ не був окремою планетою в часи героїв Кримського, як його окреслюють нині, він належав тюркському, арабському або перському світові. Інше питання – чи вважав сам Кримський себе кавказознавцем?

ЛІТЕРАТУРА

Алієва Заміна Керім кизи. Словесність народів Закавказзя в наукових студіях українських орієталістів кінця XIX – поч. XX століть: рецепції й дистрибуції. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Київ, 2006.

Багіров А. М. Выдающийся востоковед Газанфар Алиев // Culture and Civilization. Vol. 7, Is.5A. 2017.

Балагадирова П. Т. Исследования историка-востоковеда А. Е. Крымского по истории Кабалы // Гілея. Вип. 133 (№ 6). 2018.

Бертельс Е. Э. Великий азербайджанский поэт Низами: эпоха – жизнь – творчество. Баку, 1940а.

Бертельс Е. Э. Низами и его изучение (к 800-летию юбилею) // Советское востоковедение. Вып. I. Москва – Ленинград, 1940б.

- Василюк О. Д. Агатангел Кримський як учень та вчитель (за даними епістолярію) // **Східний світ**, 2014, № 4.
- Гурницький К. І. **Кримський як історик** / Відп. ред. С. М. Пархомчук. Київ, 1971.
- Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1941): [в 2 т.]**. Т. 1 (1890–1917). Київ, 2005.
- Каплан Роберт Девід. **На схід до Тартарії. Подорожі Балканами, Близьким Сходом і Кавказом** / [Пер. з англ. Андрія Бондаря]. Київ, 2017.
- Кримський А. **Пальмове гилля. Екзотичні поезії**. Львів, 1901.
- Кримський А. **Андрій Лаговський**. Львів, 1905.
- Кримський А. **Історія Персії та її письменства**. Т. 1: Як Персія, зойована арабами, відродилася політично (IX та X вв.). Київ, 1923.
- Кримський А. Ю. **Історія Туреччини: звідки почалася Османська держава, як вона зростала й розвивалася і як досягла апогею своєї слави й могутності** / Ін-т сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України. [2-ге вид., випр.]. Київ; Львів, 1996.
- Кримський А. Ю. З історії Ірану передарійської доби. Елам // Кримський А. Ю. **Вибрані сходознавчі праці: в 5 т.** Т. 4. Київ, 2008а.
- Кримський А. Ю. **Партія та Аршакиди, звідки їхня держава взялася** // Кримський А. Ю. **Вибрані сходознавчі праці: в 5 т.** Т. 4. Київ, 2008б.
- Кримський А. Ю. **Історія хазарів з найдавніших часів до X віку. Частина перша** // **Хазарський альманах**. Т. 7. Київ – Харьков – Ієрусалим, 2008с.
- Кримський А. Ю. **Тюрки, їх мови та літератури** // Кримський А. Ю. **Вибрані сходознавчі праці: в 5 т.** Т. 3. Київ, 2010.
- Кримський А. Ю. **Історія хазар (неопубліковані фрагменти)** // **Східний світ**, 2018а, № 1.
- Кримський А. Ю. **Історія хазар (неопубліковані фрагменти)** // **Східний світ**, 2018б, № 3.
- Кримський А. Ю. **Історія хазар (неопубліковані фрагменти)** // **Східний світ**, 2018с, № 4.
- Кримський Аг. **Перський театр, звідки він узявся і як розвивався (уринок з третього тома “Історії Персії та її письменства”)**. Київ, 1925.
- Крымский А. Турция. I. История // **Энциклопедический словарь Русского bibliографического института Гранат**. Седьмое издание. Т. 41. Ч. X. Москва, 1927а.
- Крымский А. Тюркские литературы. III. Азербейджанская литература // **Энциклопедический словарь Русского bibliографического института Гранат**. Седьмое издание. Т. 41. Ч. X. Москва, 1927б.
- Крымский А. Низамий // **Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Эфрона**. (В 86 томах с иллюстрациями и дополнительными материалами). URL: <http://www.vehi.net/brokgauz/index.html> (дата звернення: 12.01.2021).
- Крымский А. Е. Страницы из истории северного или кавказского Азербейджана (классической Албании) [г. Кабала] // **Сергею Федоровичу Ольденбургу. К пятидесятилетию научно-общественной деятельности 1882–1932**. Сборник статей. Ленинград, 1934.
- Крымский А. Е. Страницы из истории Северного или Кавказского Азербейджана (классической Албании). Шеки // Кримський А. Ю. **Твори в п'яти томах**. Т. 4. Сходознавство. Київ, 1974.
- Крымский А. Е. **Низами и его современники**. Баку, 1981.
- Крымский А. Е. **История мусульманства**. Москва, 2003.
- Марченко В. **Творчість і життя** / Упорядн. Н. Смужаниця-Марченко, Н. Кочан. Київ, 2001.
- Матвеева Л., Циганкова Е. А. Ю. **Кримський – неодмінний секретар Всеукраїнської Академії наук: вибране листування**. Київ, 1997.
- Миллер В. Ф. **Осетинские этюды**. Владикавказ, 1992.
- Османов Ф. Л. **История и культура Кавказской Албании. IV в. до н. э. – III в. н. э. на основании археологических материалов**. Баку, 2006.
- Павличко С. **Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського**. Київ, 2000.
- Первый Всесоюзный тюркологический съезд. 26 февраля – 5 марта 1926 г.** Баку, 1926.
- Сарбей В. Г. А. Ю. Кримський та О. С. Хаханашвілі // **Український історичний журнал**, 1967, № 3.
- Сергиенко Г. **Деятельность кирилло-мефодиевцев в Грузии в 60–80 годах 19 века** // **Из истории украинско-грузинских связей**. Киев, 1971.

REFERENCES

- Aliyeva Zamina Kerim kyzy (2006), *Slovesnist' narodiv Zakavkazzya v naukovykh studiyakh ukraïns'kykh oriyentalistiv kintsya XIX – poch. XX stolit': retseptsiyi y dystrybutsiyi*, Avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovoï stupenya kandydata filolohichnykh nauk, Kyiv. (In Ukrainian).
- Bagirov A. M. (2017), “Vydayushchysya vostoïkoved Gazanfar Aliyev”, *Culture and Civilization*, Vol. 7, Is. 5A, pp. 170–179. (In Russian).
- Balagadirova P. T. (2018), “Issledovaniya istorika-vostoïkoveda A. E. Krymskogo po istorii Kabaly”, in *Gileya*, Issue 133 (No. 6), pp. 84–85. (In Russian).
- Bertel's E. E. (1940a), *Velikiy azerbaydzhanskiy poyet Nizami: epokha – zhizn' – tvorchestvo*, AzFAN, Baku. (In Russian).
- Bertel's E. E. (1940b), “Nizami i ego izucheniye (k 800-letnemu yubileyu)”, *Sovetskoye vostoïkovedeniye*, Issue I, Moscow and Leningrad, pp. 95–106. (In Russian).
- Vasylyuk O. D. (2014), “Ahatanhel Kryms'kyy yak uchen' ta vchytel' (za danymy epistolyariyu)”, *Shidnij svit*, No. 4, pp. 65–70. (In Ukrainian).
- Hurnyts'kyy K. I. (1971) *Kryms'kyy yak istoriyk*, S. M. Parkhomchuk (ed.), Naukova dumka, Kyiv. (In Ukrainian).
- Epistolyarna spadshchyna Ahatanhela Kryms'koho (1890–1941): in 2 vols* (2005), Vol. 1 (1890–1917), A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine, Kyiv. (In Ukrainian).
- Kaplan Robert Devid (2017), *Na skhid do Tartariyi. Podorozhi Balkanamy, Blyz'kym Skhodom i Kavkazom*, Transl. from English by Andriy Bondar, Tempora, Kyiv. (In Ukrainian).
- Kryms'kiy A. (1901), *Pal'move hyllya. Ekzotychni poeziyi*, Lviv. (In Ukrainian).
- Kryms'kyy A. (1905), *Andriy Lahovs'kyy*, NTSh, Lviv. (In Ukrainian).
- Kryms'kyy A. (1923), *Istoriya Persiyi ta yiyi pys'menstva*, Vol. 1: Yak Persiya, zvoyovana arabamy, vidrodlasya politychno (IX ta X vv.), Drukarnya VUAN, Kyiv. (In Ukrainian).
- Kryms'kiy A. Yu. (1996), *Istoriya Turechchyny: zvidky pochalasya Osmans'ka derzhava, yak vona zrostala y rozvyvalasya i yak dosyahla apoheyu svoeyi slavy y mohutnosti*, 2nd edition, Olir, Kyiv and Lviv. (In Ukrainian).
- Kryms'kiy A. Yu. (2008a), “Z istoriyi Iranu peredariys'koyi doby. Elam”, in Kryms'kiy A. Yu., *Vibrani skhodoznavchi pratsi: in 5 vols*, Vol. 4, Stylos, Kyiv, pp. 45–92. (In Ukrainian).
- Kryms'kiy A. Yu. (2008b), “Partiya ta Arshakidy, zvidky yikhnya derzhava”, in Kryms'kiy A. Yu., *Vibrani skhodoznavchi pratsi: in 5 vols*, Vol. 4, Stylos, Kyiv, pp. 93–236. (In Ukrainian).
- Kryms'kiy A. Yu. (2008c), “Istoriya khazariv z naydavnishykh chasiv do X viku. Chastyna persha”, *Khazarskiy al'manakh*, Vol. 7, Kyiv, Kharkiv and Jerusalem, 164 p. (In Ukrainian).
- Kryms'kiy A. Yu. (2010), “Tyurky, yikh movy ta literatury”, in Kryms'kiy A. Yu., *Vibrani skhodoznavchi pratsi: in 5 vols*, Vol. 3, Kyiv, pp. 89–203. (In Ukrainian).
- Kryms'kiy A. Yu. (2018a), “Istoriya khazar (neopublikovani frahmenty)”, *Shidnij svit*, No. 1, pp. 127–144. (In Ukrainian).
- Kryms'kiy A. Yu. (2018b), “Istoriya khazar (neopublikovani frahmenty)”, *Shidnij svit*, No. 3, pp. 113–125. (In Ukrainian).
- Kryms'kiy A. Yu. (2018c), “Istoriya khazar (neopublikovani frahmenty)”, *Shidnij svit*, No. 4, pp. 143–154. (In Ukrainian).
- Kryms'kiy Ag. (1925), *Pers'kiy teatr, zvidki vin uzyavs' i yak rozvivavs': Urivok z III toma “Istoriyi Persiyi ta yiyi pis'menstva”*, Drukarnya UAN, Kyiv. (In Ukrainian).
- Krymskiy A. “Nizamiy”, *Entsiklopedicheskiy slovar' F. A. Brokgauza i I. A. Efrona: (V 86 tomakh s illyustratsiyami i dopolnitel'nymi materialami)*, available at: www.vehi.net/brokgauz/index.html (accessed January 12, 2021). (In Russian).
- Krymskiy A. (1927a), “Turtsiya. I. Istoriya”, *Entsiklopedicheskiy slovar' Russkogo bibliograficheskogo instituta Granat*, 7th edition, Vol. 41, Part X, Moscow, pp. 175–206. (In Russian).
- Krymskiy A. (1927b), “Tyurkskiye literatury. III. Azerbeydzhanskaya literatura”, *Entsiklopedicheskiy slovar' Russkogo bibliograficheskogo instituta Granat*, 7th edition, Vol. 41, Part X, Moscow, pp. 362–369. (In Russian).
- Krymskiy A. E. (1934), “Stranitsy iz istorii severnogo ili kavkazskogo Azerbaydzhana (klassicheskoy Albanii) [g. Kabala]”, in *Sergey Fedorovichu Ol'denburgu. K pyatidesyatiletuyu nauchno-obshchestvennoy deyateli nosti 1882–1932. Sbornik statey*, AN SSSR, Leningrad, pp. 289–305. (In Russian).

- Krymskiy A. E. (1974), "Stranitsy iz istorii Severnogo ili Kavkazskogo Azerbaydzhana (klassicheskoy Albanii). Sheki", in Krims'kiy A. Yu., *Tvory v p'yaty tomakh*, Vol. 4: Skhodoznavstvo, Naukova dumka, Kyiv, pp. 585–602. (In Russian).
- Krymskiy A. E. (1981), *Nizami i ego sovremenniki*, Elm, Baku. (In Russian).
- Krymskiy A. E. (2003), *Istoriya musul'manstva*, Kuchkovo Pole, Moscow. (In Russian).
- Marchenko V. (2001), *Tvorchist' i zhyttya*, Compl. by N. Smuzhanytsya-Marchenko and N. Kochan, Sfera, Dukh i Litera, Kyiv. (In Ukrainian).
- Matvyeyeva L. and Tsyhankova E. (1997), *A. Yu. Kryms'kyi – neodminnyy sekretar Vseukrayins'koyi Akademiyi nauk: vybrane lystuvannya*, Oberehy, Kyiv. (In Ukrainian).
- Miller V. F. (1992), *Osetinskiye etyudy*, Severo-osetinskiy institut gumanitarnykh issledovaniy, Vladikavkaz. (In Russian).
- Osmanov F. L. (2006), *Istoriya i kul'tura Kavkazskoy Albanii. IV v. do n. e. – III v. n. e. (na osnovanii arkhеologicheskikh materialov)*, Takhsil, Baku. (In Russian).
- Pavlychko Solomiya (2000), *Natsionalizm, seksual'nist', oriyentalizm. Skladnyy svit Ahatanhela Kryms'koho*, Vydavnytstvo Solomiyi Pavlychko "Osnovy", Kyiv. (In Ukrainian).
- Pervyy Vsesoyuznyy tyurkologicheskyy s'yezd. 26 fevralya – 5 marta 1926, (Stenograficheskiy otchet)* (1926), ASSR, Baku. (In Russian).
- Sarbey V. H. (1967), "A. Yu. Kryms'kyi ta O. S. Khakhanashvili", *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal*, No. 3, pp. 92–97. (In Ukrainian).
- Sergiyenko G. (1971), "Deyatel'nost' kirillo-mefodiyevtsev v Gruzii v 60–80 godakh 19 veka", in *Iz istorii ukrainsko-gruzinskikh svyazey*, Naukova dumka, Kyiv, pp. 84–98. (In Russian).

Б. С. Новак

Образ Кавказа в опубликованных работах Агатангела Крымского

У статті проаналізовано "кавказькі сюжети" у творчості українського орієнталіста Агатангела Крымського. Джерельною базою дослідження стали опубліковані праці вченого, найбільш дотичні до історії Кавказького регіону. Метою статті є формування загального образу Кавказького регіону у творчості патріарха українського сходознавства. У процесі дослідження автор доходить до висновку, що, незважаючи на те що А. Ю. Крымський був насамперед арабістом, тюркологом та іраністом, Кавказ для нього не був чужим та незнайомим. Знайомство з регіоном учений розпочав ще під час навчання в Лазаревському інституті східних мов та Московському університеті. Крымський неодноразово подорожував Кавказом, що знайшло відображення в його літературних творах. У науковій спадщині А. Крымського Кавказ з'являється в контексті досліджень, присвячених історії, літературознавству, джерелознавству, мовознавству, лінгвістиці та бібліографії. І хоча у творчості дослідника увага приділяється практично всім країнам регіону, проте найбільш "кавказькі" праці дослідника пов'язані з історією Азербайджану. Це пояснюється тим, що його історія та культура тісно переплітаються з профільними зацікавленнями Крымського – арабістикою, іраністикою та тюркологією.

Ключові слова: Азербайджан, Кавказ, А. Ю. Крымський, сходознавство, тюркологія, арабістика, іраністика

Стаття надійшла до редакції 12.01.2021